

Jasenska Lalović

**S ONE
BANDE
MOJE
GORE**

— Laguna —

Copyright © 2018, Jasenka Lalović
Copyright © ovog izdanja 2022, LAGUNA

Majaj Silvi...

SADRŽAJ

Predgovor11
POSTOPICA15
MAŠČELI21
POVRATNICA27
SVADBOVANJE.34
OBRAZ40
FIĆFIRIĆ45
POBJEGULJA53
BRATANIĆ59
GORA.64
ŠUGAMAN70
GUMAČE75
PROŠEVINA81
IGRANKA.86
CRNILO92
ROKULA97

PREKOBRDANKA	104
LEDNICA.	112
SNIVANJE	117
FIJOLICE	123
OSTAVLJENICA	128
KARTA	138
KRUG.	144
MOLITVA	147
MARAMA.	154
VIR	160
GLAS.	165
LJUBE.	170
KOPČICA.	176
DUKAT	182
LAŠTIKA	186
NI STOPICE	188
ĐUROVICA	193
ŠKURE	199
KAIN	207
DEKICA	212
PREOBRAŽENJE	217
SUDBINA.	225
KRŠ	232
INAT	239
PRAG	246
BOSIOK	256
ZNAK.	263
RODICA	268

PORUKA	273
SLUTNJA	281
DEPEŠA.	285
VOČKA	293
DAR	296
NEPRAVDA.	302
MILOSTINJA.	307
PORAVNJANJE.	314
SKOK.	319
KASTIGULJA	326
STANKOVICA	335
PISMO	343
ODGOVOR.	347
KADENA	352
MUDANTE	358
RASTANAK.	366
PRIZNANJE	371
Rječnik.	381
Reč autorke	393
O autorki	397

PREDGOVOR GORDANE PREDIĆ

Ovo je priča o životu u Crnoj Gori između dva svetska rata u vreme koje se uvek na ovim prostorima naziva nevreme. Ovo je priča o životu i ljudima omeđenim kršom i kamenom s jedne i pitomom obalom i sinjim morem s druge strane. Ovo je priča o ljudskim sudbinama u koju su utkani ne samo više-vekovni običaji i stereotipi ponašanja koji i danas egzistiraju i to ne samo na ovim predelima.

„Dva svijeta, jedan do drugog, a zauvijek presečeni. Taman ka ulje i voda. Džaba ih miješaš. Vazda će se jedno od drugog razdvojiti.“ Možda je Jasenka najbolje ovim rečenicama oslikala naziv svog romana, a nas navela da čitajući razmišljamo da li su to zaista dva sveta naslonjena jedan na drugi i šta je to sa ove, a šta sa one strane što deli jedan isti narod. Nametnula nam je time i pitanje da li ih ta geografska odrednica kao granica zaista razdvaja ili ih sastavlja i spaja čineći time njihovo bivstvovanje prirodnom celinom na tom prostoru.

Žene su okosnica njenog romana. Na jedan vrlo specifičan, možemo reći sasvim jedinstven način, kako može samo neko ko se rodio i stasao tamo i ko nosi u sebi obe „bande“ i kao takav poznaje izvorno ono o čemu piše, ona oslikava svoje junakinje. I sve su glavne.

Ko su te devojke rođene posle Velikog rata, a stasavale u smutnim vremenima? Ima li razlike između onih s one i ove strane brda? Da li su uspele da pomere granicu koje njihove majke nisu smele? Da li su one ostale smerne i poslušne ili su, suočene sa nepravdama, ustale protiv svega onoga čemu su učene? Koliko su dopustile da im vaspitanje oblikuje karakter? Da li su iskre različitosti u njima samo nagoveštaj vremena koje se sluti i koje će doneti, ne samo njima, korenite promene?

Velika, Milica, Bosa, Ilinka, Jovanka samo su neka od imena njenih junakinja. Od onog trena kad ih sretnete, drhtite nad njihovim sudbinama, treperite nad njima kao da ste im rod rođeni, živite ih i bodrite, navijajući za piščevim razrešenjem zapleta koje će se poklopiti sa onim koji biste vi želeli, žudeći da njihove zapisane sudbine dobiju svoj srećan kraj i boreći se sve vreme sa porivom da okrenete stranice na kojima se okončava njihova sudbina.

Umeće kojim nas Jasenka vodi kroz naraciju i dijaloge svojih likova je takvo da imate utisak da ste tu i da ste učesnik, nemi svedok svih događaja i da vas jedino nevidljivi plašt skriva od glavnih sudionika zbivanja. I taj utisak vašeg prisustva traje sve vreme dok su glavne junakinje tu ispred vas u svojim pričama, nesvesne svoje čiste i raskošne lepote. I vi se sa njima stapate, povijate se pod životnim teretom koji nose, osećajući tvrdoću njihovih žuljeva, ogrubelu kožu na rukama, hladnoću pocepanih gumenjača koje nose na svojim nogama. Radujete se njihovim prvim cipelama i smejete se njihovoj dečjoj začuđenosti pred novim za njih nikad pre viđenim stvarima, divite se njihovoj mudrosti, jer sve kao da su tu upravo pred vama starile pa iznova mladile za taj svoj kratki životni vek. Nesvesno osećate i njihov stid, i njihovu radost, i slutnje, i strepnje, i opet se zaljubljujete i volite sa njima onako iskreno kao što jeste prvi put.

Ovo je priča o tuzi i čemeru. O onome šta se mora. O devojka koje su prerasle krš u kome su rođene, a opet zauvek okovane tradicijom i običajima ostale tu gde jesu. O sestrama

koje su primorane, iako bolje u svemu, da ostanu u senci svoje braće. One su i žene, i majke, i devojkice, i sestre, i snaje, i jetrve, i strine, i tetke. One trpe i ćutke prihvataju krst dat im rođenjem da ga kao takvog iznesu do svog kraja dodajući mu s vremenom i teret kuće u koju su došle. Bilo udajom ili nasleđem. One se odupiru ne želeći da se povinuju onome što im je predodređeno i koje bez želje da nose oreol mučenice pokušavaju da u tom muškom svetu pronađu svoj put, ne mareći što bivaju obeshrabrene i obeležene od strane svoje okoline.

Ovo nije ljubavna priča, a opet jeste priča o ljubavi. Priča o belim devojačkim rukama i crnim maramama, o devojkama koje čekaju svoj red za udaju, tek reda radi pitanim o nametnutom izboru, o porodičnom nasleđu, teretu i njihovim obavezama, o devojkama voljnim i nevoljnim da sačuvaju ugled porodice „jer riječ je riječ, a obraz je obraz“... Možeš da budeš sirot, ali ukaljan obraz ne smeš da imaš!

U osnovi svega stoji ljubav. Za njom se traga, o njoj se mašta, ona pokreće, ona sve obavlja. Zato je ovo zavodljiva priča koja je u isti mah i surova i nežna, o ženama koje izrastaju i nadrastaju svoje lične sudbine. Priča o rušenju stereotipa tako duboko uvreženim u svima nama. Jer našim junakinjama je kao i nama sve u isti mah i zabranjeno i sve im je nadohvat ruke. Njihove su sudbine mnogo više od obične ženske priče. One u potrazi za odgovorima na svoja pitanja upadaju u životni kovtlač u kome dolazi do sučeljavanja tradicije i novodolazećeg doba, prepuštanja sudbini i borbe protiv oćekivanog ponašanja.

„Nije sve u rećima niti se sve može u slova sabiti“, izgovara u jednom trenutku jedan od junaka knjige. Kako se stranice nižu i kako se uplićemo u njihove sudbine i ćije živote pisac maestralno prepliće, tako dolazimo i do odgovora da je nebitno o kojoj „bandi“ je reć i da je sasvim nevažno da li su ovi oni ili su oni ovi, već je bitno samo to da li su LJUDI u svom postupanju ili ne!

Ako smo neke dileme koje nam je pisac nametnuo razrešili i pronašli odgovore za njih, pitanje da li naša sreća ili nesreća zavise od naših izbora ili su stvari predodređene ostaje poput onog hamletovskog da nas muči do samog kraja isto kao i junake ove priče.

I kada zatvorite poslednju stranicu ove knjige, Milica, Velika, Bosa, Ilinka, Jovanka, Mileva, Gospava, Anđa, Mara, Olga neće vas napustiti dugo nakon toga, ostavljajući vam da se nadate da nastavak njihovih životnih priča svakako sledi.

GORDANA PREDIĆ je istoričar, novinar, dugogodišnji radnik u kulturi Srbije, dobitnik plakete grada Beograda za dokumentarnu emisiju „Tajne Beograda“ i „Zlatni melos“, kao i za najgledaniju emisiju RTV Politika „Nedeljni ritam“. Autor emisije „Nešto više“ na Televiziji Vojvodina. Ponosna je mama Sandre i Ognjena.

POSTOPICA

Velika je bila krupna devojka. Rano se izvukla u visinu tako da se mnogima činjela odveć krakata i nekako preko mjere dugačkih udova. Ne toliko lijepog lica koliko umilnog pogleda zarad kojeg je lako prirastala za srce. Skoro pa riđa kosa vazda joj je bila smotana u debelu pletenicu koja se nazirala ispod škure marame vezane nisko uz sam potiljak. Snažna taman toliko da je bez mnogo razmišljanja prime u službu po gazdinskim kućama po primorju.

Bilo je to ono teško predratno vrijeme kad se narod nije libio nikakve rabote samo da se od nje preživi i da je poštena. Vrijeme u kome se moli Bog da ostavi čeljade u čistu pamet i sačuva mu zdrave ruke da mogu sticat. Uz more se tada bolje živjelo nego s one druge strane planine. Bilo je za zeru lakše, a i nekako milije bude oku kad pogledom takne ivicu pučine, no povazdan ostane zagledano u sive krše ojalovile od života. Poslije Veljeg rata skoro svaka paštrovska kuća je nekog ispratile preko mora. Što ono vele *trbuhom za kruhom*, a oni tamo, čim bi se snašli, počeli bi da šilju *šakom i kapom*, sve što famelji ovamo treba. Dobro se pazilo na svaki dinar, šparalo i vodilo računa kako i na što se troši krvavom pečalbom stečen novac.

Da se slučajno ne prospe na karte ili kakve trkalice od kojih nema nikakve vajde. Mnoga domaćinstva baš tad su počela da se šire. Obično su se kupovala okolna imanja onih manje imućnih seljana, a ponekad, uz prezir onih vazda zamjeritih, čak i iskopštine iza kojih više niko nije osta. Tako da su se neke famelje za kratko vrijeme izdvojile preko drugih. Još brže su se zagospoštile i uvele kroz kuću nove navike. Da bi sve to ispratili kako valja, oni počеше da upošljavaju sluge. To bi obično bili oni mučenici sa strane što u nedoba sami nabasaju na vrata moleći da ih unajme za komat kruva, spavanje il crkavicu para, ako se ovi na to uopšte smiluju. Bude dobro i jednima i drugima. Gazde ne košta mnogo, a dobiju svekoliku pomoć. Ovi opet smaknu sa sebe muku đe će nać komad leba za taj dan. *Snage Bogu fala nije im falilo.* Zahvalni što ih je uopšte pogleda vjerovali su da je dobro dok je tako, dok mogu micat rukama i nogama, jer vazda čeljade može zadesit grđe od grđega.

Jednog jutra, neđe s ranog proljeća, na toj strani gore našla se Velika. Prvi put joj nozdrvama prostruja izmiješan miris mora sa smolom primorskog bora. Preko lica joj se razvuklo nešto nalik na osmijeh a nije se često smijala. Uz neku čeljad prosto ne idu radovanja koja se vide, još manje ona glasna. Dati ih surovost onog krša što ih je podnjivio na to opominje otkad se rode da ništa ne smije odveć da ih umiri i ogrne u spokoj. Vazda treba ostavit pomalo strijepnje. Makar zarad uroka jer svaka radost, još ako se vidi, zna da prizove zlo. Zato je najbolje da joj se čeljade mnogo ne priklanja.

Dok se uskom postopicom i krupnim koracima spuštala niz planinu, grudi počеше da joj se pune nekom novom snagom. Kopornu joj tijelo voljom koju dotad nikad nije ošetila. Čvrsto je stiskala čoškove marame, čvorom smotanu u fagot. Tu je sabila sve što se broji u njezino i što je sa sobom mogla ponijet a da time ne ošteti one što je ostavila. Od starije sestre od strica jednu cicanu tanku haljinu koju je jedva dočekala da joj bude taman, traviješu za po kući, što joj je sašila tetka Milica s

Vira, po ko zna koji put prepleten braonkast džemper i debele suknjene čarape koje joj je sinoć pred put tislula majka da joj se nađu da ne ozebe. Više od toga nije imala da joj dâ. Nit je Velika pomišljala da joj išta mimo onoga što je na nju i što je smotano u tu maramu pripada.

Koliko juče uz suze se oprostila od majke. Grleći je tješila da će dolaziti čim ugrabi malo vremena. Zborila je da nije poslala *nide preko svijeta, no samo tu, preko brda*, a u sebi je znavala da neće biti baš tako. Šćela je da je nekako primiri samo dok zamakne iza okuke niz džadu i dok majci ne iskoči kakva radnja koja će joj makar nakratko skrenuti misli, one što sa prvim mrakom stisnu čeljade ne dajući mu mira da po cijelu dragu noć trene.

Pomisa na majku Veliki zamuti oko. Ovlaš ga tače širokim rukavom košulje i spretno preskačući preko klizavih krša, nastavi niz usku kozju stazu ukopanu između visoko dignutih međa. Bilo je skoro podne kad stiže do teške, svježije prefarbane drvene kapije. Sve je izgledalo taman onako kako su joj prije neki dan ispričali. Podalje od puta izdizala se velika kamena kuća, a iznad krova na jednu vodu zelenili su se visoki borovi zbijeni jedan do drugoga ka kakvi čuvari od vjetrova i pogleda. Dvokrilni prozori bili su okovani drvenim škurama oškrunutih tek toliko da propušte naznaku dana unutar soba. Na sve strane razvučene odrine iznad širokih taraca zelenile su se prvim viticama uvis izvučenog čvoravog korijena loze. Uredno dvorište bilo je prepuno svakojakih agruma zasađenih uz samu ivicu čvrsto prepletene žice kojom su ga ogradili u zabran. *Mora da je ovo ta kuća. Potrefila sam*, pomisli Velika. Nesigurno se primače kapiji i jedva je pomjeri malo u stranu ne bi li se provukla. Klecavih koljena krenu preko šljunkom posute straze. Glasno zapršta svaki korak. Tad se razminu sa jednim starijim gospodinom koji je žurbom grabio dalje u selo. Dok je prolazio, samo dotiče obod crnog šešira i nastavi ne nazvavši joj božju. Čudeći

se, Velika se obrnu, na tren zadrža pogled na njegova blago pogurena pleća i samo slegnu ramenima.

Iz kuće se začu glas. Reka bi čoeak da pripada nekoj devojci. Bio je zvonak, glasan i veseo.

– Oдох, mati. Reče mi juče Olga Simova da je Katici opet stiga baul robe iz Amerike. Dogorismo se da je obidemo popodne. Oprosti, nemam ti kad pomoć oko maslina danas.

Velika se začudi od onog što je čula. Nikad ništa nije činjala po svojoj volji, a još manje ovako glasno zborila o tome što joj se može. Posebno ne pred starijima ili ne daj Bože roditeljima. Odmalena su je učili da nije lijepo kad se devojke ističu preko onog što treba, da mora da sluša i bez velike preše da se ne oglašava kad joj na m padne. Mora dobro da odmjeri prije no joj sklizne preko jezika. *Riječi kad se lako troše, slabo vrijede.*

Za toliko ona stiže pod dno kamenih, do sjaja uglačanih skakavaca koje su strmo vodile na gornju taracu ograđenu betonskim pižunima. Koljena su joj i dalje poigravala. Taman krenu, kad je neđe na pola prešeče oštar ženski glas:

– De si pošla?

Jedva se usudi da podigne pogled. Uvijek je odila poluspuštene glave. Zborili su da tako treba, da je slučajno ne ponese gordost. Posebno onda, evo ka sad, kad nekoga treba izmolit za rabotu. Kroz stisnute guste trepavice vide ženu u poznim tridestim godinama kako visoko prekršenih ruka stoji na vr zadnjeg skalina. Pokušavala je da se što više raširi ne bi li joj prepriječila put da nastavi dalje do kuće. Velika zastade i jedva prozbori glasom koji joj se u taj mah učinje ka da nije njezin no tuđ. Dati od nelagode.

– Dođoh da pitam da li vi treba neko da služi. Vrijedna sam. Imam snage i ne bojim se nikakve rabote.

– Je l te neko posla il si sama nabasala?

– Sama – Velika brzo sлага krijući pogled da je slučajno ne prosoči. Nije smjela otkrit da joj je Rade Tomašev reka kako

je čuo od jednog primorca što mu donosi maslinovo ulje da traže sluškinje.

Znavalo se da im treba pomoć, al da gledaju to da budu oni što dolaze malo podalje od mjesta. Neko ko ne zna mnogo o njima, tako da ne može prenositi po selu ono što se u kuću priča, ima i dešava.

– Sačeka me tu na kraj tarace. Nemo ulaziti. Saću ja – u nekoliko koraka žena zamače u kuću. Bila je omanjeg rasta, obučena u lijepu tamnoplavu haljinu uz vrat oivičenu ka snijeg bijelom kragnom.

Velika se polako pripe uz skale i séde na hladan pižun još uvijek mokar od jutrošnje rose. Uzvrpoljila se čekajući kad će se otvoriti ulazna vrata. U neka doba preko praga izleće đevojka. Reklo bi se da je bila neđe Velikinih godina. Imala je puterasto bijelo lice i kratku do vrata smeđu talasastu kosu. Tako su se u to vrijeme šišale samo one bogatije đevojke kojima se moglo da se modiraju. Šuštava bež haljina sa sitnim izvezenim ružicama oko pasa dotače mirisom Veliku dok joj se primicala.

– Ti si ođe nova? – ozareno lice i zvonkost odadoše onaj glas od maloprije što se čuo iz kuće.

Ne čekajući da joj Vele odgovori, ona produži lupkajući usput štiklicama. Velika grčom prigrli svoju maramu, napipavajući ispod čvora dugme one cicane haljinice sašivene naruke. Nervoznim prstima gužvala je taj komad robe koji joj se odjednom činio odveć jadnim spram šuštavosti ovih zamaklih, svijetlih boja. Haljine koje je Velika nosila vazda su bile škure. Kad malo bolje razmisli, ni sama ne zna zašto joj nikad nije na m palo da budu makar malo svjetlije.

Potraja dok ponovo pred nju ne iskoči ona gospoja od maločas.

– Ajde – kratko prozburi i oštrim korakom joj dade znak da krene za njom.

Provukoše se kroz dugačak, mračan i uzak hodnik na drugi kraj kuće. Drvenim podom odzvanjali su Velikini koraci.

– Moraš naučit kako se ide. Ne možeš ovako dizat kuću na sebe. Ne busaj tako nogama!

Velika nespreno pokuša da se prebači na prste. Zamalo se nije samodavila. Soba u koju su ušle bila je velika. Sigurno dvaput veća od one koju je do juče dijelila sa svojimima. Naspram vrata, prislonjen uza zid, bio je škripav gvozdeni krevet na federe. Na njegovom metalnom uzglavlju šepurila su se iscertana dva pauna. Preko njega prebačena karirana deka od debele vune unosila je živost svojim drečavim crvenožutim bojama. Kušin od dobro nabijene murave bijelio se presvučen u uštirkanu jastučnicu sa isheklanim ćoškovima. Na drugu stranu sobe malena komoda sa škafama bila je jedini komad namještaja mimo kreveta. Tad primijeti kako kroz zatvorena škura omanjeg prozora curi tanak zrak svjetlosti otežan od neprovjetrenog vazduha. Pred očima joj zaigraše prozirne niti natopljene prašinom. Opominjale su da neće imat mnogo vremena da se odmara.

– Presvuci se u drugu robu i spusti dolje u konobu – kratko prozbori gospoja i brzo nestade zatvarajući za sobom vrata.

Bio je to prvi dan Velikinog službovanja na primorje. Dan kad je stalo i utrnilo njezino đevojaštvo. Ono prvo i rano. Otad je svoje trajanje računala na prije i poslije tog dana.

MAŠĆELI

Velika na brzinu smota traviješu oko vitkog tijela. I ona je bila tamna, skoro pa crna, na sitne bijele tufnice. Ponovo joj zaigra pred oči ona brokatna, šuškava haljina đevojke od maločas. Zasmetaše sve te škure boje koje je otkad zna za sebe nosila. Sa one druge strane gore tamno čeljadetu dođe ka odbrana od zla ne bi li kako umirilo sudbinu, da je ne izaziva. Ka opomena da se ne smije preskočit mjera po kojoj se sve unaprijed iskrojilo. A usud se pričuli i čeka. Samo se ne zna kad će koga strefit. A strefiće. Kad-tad. Pusta crnina, ako se jednom namakne, teško da se ikad više smakne. Nadovežu se jedna na drugu, pa tako dok se traje. A malo je koga minula s one bande gore, bar Velika za takve nije znavala.

Brzim korakom, pazeći da ga utiša, ponovo prođe niz dugačak hodnik. Đevojački hitro pretrča preko tarace i niz skale siđe na drugu stranu kuće do kamenom zasvođenog volta koji je poput tamnog tunela vodio u podrum. Mazutom premazana vrata bila su ojačana i okovana gvozdenom palangom. Blago nakrivljena na jednu stranu jedva se pomjeriše uz glasnu škripu. Velika zastade nasred praga sve dok je gospoja blago ne gurnu ne bi li se pored nje provukla u mračan prostor otežalog

zraka od neprovjetrenosti i svakojakih izmiješanih mirisa. Zidovi podruma su bili ofarbani u crno. *Možda su vremenom sami od sebe ovako pocrnjeli daleko od sunca i svijeta*, mislila se. Tminu jedva da je probijala čkiljava svjetlost napola napunjene gazarice okačene na veliku, zakrivljenu brokvu zabodenu u pukotinu zida lijevo od ulaza. Nikad dotad nije vidjela tako velike bačve. Dizale su se skoro do šofita, preko visine najvišeg čocka. Crveni trag na vr svake odava je da su pune vina. U dva reda više glave, uredno obješene o gvozdene kuke, klatile su se osušene pršute, a do njih, s kraja na kraj zida, preko dugačkih pritki ojačanih jakom žicom za grede, visile su namotane kobasice, mušnice i par dobro povezanih potrbušina. Uz čošak kamenog poda, odmah uza zid, jedna do druge bile su složene prućem opletene demižane napunjene rakijom. Na drugu stranu od ulaza, podignuta na dvije letve, još jedna, nešto manja bačva puna crnih, ka džanja krupnih maslina, potopljenih u slanu vodu. Do nje poslagane u tri reda botilje zelenozlatnog maslinovog ulja. Velika se jedva obrnu oko sebe. Ovoliko blago još nikad niđe nije zatekla.

Dobro reče Rade onomad da ovakve gospoštine i bogaštine nadaleko nema, diveći se pomisli i taman naumi da iskoči iz podruma, kad je povratio gospojin glas:

– Danu prifati ta dva sića i trkni do mora. Treba presut ovu staru vodu iz maslina i nasut frešku. Najbolje kad ogreznu u so. Ajde, poitaj. Da si prije nazad no tamo.

Velika skoči. Lako diže teške metalne kofe i krenu put mora sve skaćući s noge na nogu poput đeteta. Nije znavala kojom stazom da se spušta do plaže, niti se mnogo osvrtala oko sebe da vidi đe je put. Kad bi primijetila da nema kuđ dalje, obrnula bi prečicom preko međa, pa trkom kroz ledine spretno se provukujući kroz zarasle drače. Nikad dotad nije izbliza vidjela more. Samo je čula da zборе kako je lijepo i da čeljade obuzme nekakva posebna milina kad mu se primakne. Da je ljepše od jezera. E to joj baš nije odilo u glavu da može bit. Kad

bi se zatekla na vr planine, dugo je znavala gledat u to veliko plavetnilo što se uz sam kraj, dokle oko može doprijet, preлива u nebo. *Ili se nebo stače u tu široku vodu? Ko bi ga znava?* Činjelo se da more lukavo miluje obale samo da ih primiri, ne bi li ih tren kasnije lakše proždralo utrobom kad se digne iznenadnim talasima. *Lako je mijenjalo ćud. Taman ka čeljade.*

E baš da vidim je l onako kako zbore, inatila se dok se nisko savijala da je grana kupljene ne takne i ogrebuča po licu. Još davno načula je da ođe ima đevojaka što sede po hridima i povozdan čekaju dragog kojeg su ispratile u neke daleke zemlje. Nije joj bilo jasno kako ih to pušta famelja da ništa ne čine i da po cijeli božji dan gledaju u pučinu. *Dobro im se može,* pomisli Velika. Čim se primače moru, nešto joj zaigra u grudi. Obuze je neki spokoj što je istoga trena ispuni ošjećajem krivice. Stiza je kad gođ bi joj bilo potaman. Vele ne izdrža. Izu gumene crevlje i na brzinu smače labavom laštikom stisnute čarape oko butina. Osvrćući se da je ko ne vidi, zadiže haljinu do koljena i polako zagazi u vodu. Sitan, ledeni talas zapljusnu joj listove i prvi put koža joj ošeti svježinu mora. Nikad prije nije takla ovo plavetnilo, a nije živjela mnogo daleko. Tek tu preko brda. *Dva svijeta, jedan do drugog, a zauvijek prešećeni. Taman ka ulje i voda. Džaba ih miješaš. Vazda će se jedno od drugog razdvojiti.*

Štrečnu je da se zadržala duže no što treba i brzo zafati vodu. Preko još mokrih listova navuče čarape, obu gumenjake i krenu put kuće. Zastrijepi da će se gospoja naljutit đe je dosad. Lijepo joj je rekla da pohita. Dok se vrćala vukući pune sićeve, pogledom dotače vr planine koju je još jutros pred zoru preskočila. Misli joj skrenuše na majku. *Što li sada čini? Tuguje li?* Ponovo se povrati ona težina i pritisnu je u prsi. Kroz glavu su joj odzvanjale njezine riječi prije no je ispratila. *Kad tamo stigneš, moraš dobro pazit što i pred kim zboriš. Ne smiješ se izlanut đe ne treba, jer sve se može nekako povrnut nako riječ. Što vidiš, nijesi videla. Što čuješ, nijesi čula. Niti se kome imaš*

što žaliti ako ti je teško i krivi dio. Nemaš rašta. Sve što možeš prećuti jer niko nije zažalio što je zamuka, a od riječi jes.

Majci nije bilo pravo kad joj je Velika rekla da se misli poč na primorje ne bi li će našla kakvu službu. Rasplakala se tada, ali joj nije ni branila da krene. Nemaština ih je odavno naučila da jedna usta manje, u te zle godine, znaju stisnut srce. Jes da je još mlada, al opet još nije bilo nikakve naznake da će se Velika u skorije vrijeme udat. Niti je ko dosad dolazio da je prosi. A devojaka, Bogu fala, ima na svaku bandu. Sluteći majčine misli i da bi je umirila, Velika promrsi:

– Nemo, majko, sad da tužiš. Vidiš i sama da je bolje da se maknem odolen. Dok sam na vrijeme.

– Neka, Vele, neka. Bićeš i ti majka pa ćeš videt kako je kad se ispraća svoje dijete. Drugo je to kad devojka ide u dom... – tu zastade. Prepade se da se izlanula i prozborila preko onoga što je trebalo.

Vrteći svakakve misli po glavi, Veliku prenu gospojin glas koji je dočeka s kraja tarace.

– Će si dosad? Poitaj malo! Prespi onu vodu iz bačve i naspi tu što si donijela. Kad završiš, izvedi krave na ledinu iza kuće. Treba i maščela iznijet da se pokiša roba dok je sunca da malo izbijeli. Ajde, poitaj! – mršteći se nabroja.

Cimajući s obije ruke, Velika jedva izvuče strunom obmotan i dobro zaglavljnjen čep na dno bačve. Tanak mlaz masne vode procure niz klizav pod slivajući se kroz rupe i uske procijepe između naslaganih kamenih ploča. Težak miris ispuni joj nozdrve. Spretno presu frešku vodu u bačvu i kotrljajući na stranu, iznese pred kuću velike, teške limene maščele. Skoro skuvani bijeli sapuni bili su poslagani na ivicu ozidane kame-nice uz unutrašnji zid kuće ispred podruma. Ruke joj opadoše dok je oprala svu robu i prostrla je preko žice razvučene obo-dom donje tarace. Sunce odavno odskoči dok je završila sve ono što joj je gospa Marica naredila. Za to vrijeme ne stiže ni zalogaj kruva da stavi u usta. Posrami se što je promislila da joj

pripada mimo onoga što joj sleduje i brzim, ostrim pokretom šake poče da otresa nevidljive truni sa traviješe. Ka da tako sa sebe smiče i prve znake umora.

Neđe iza leđa začu sad već poznati glas:

– Dolazi nam rodica iz Kastia popodne. Dok je ona tu, nemo da si se plekala po kući – viknu Marica i na petu se obrnu za svojom rabotom. Time joj dade znak da je bar na neko vrijeme slobodna i da može malo počinut.

Vele izu gumenjače. Bojala se da ih ostavi pred vrata da opet na nju ne vika gospa Marica. Uze ih u ruke i u čarapama pretrča do sobe na kraj hodnika srećna što više ne klapara. Zamače u svoju skrovitu odaju. Dočeka je mir. Tamo je odsad bio cio njezin svijet.

Ne prođe mnogo, kad se kroz priškuren prozor začuše glasovi.

– Dobro mi došla, Anđe moja. Odavno nijesi svrćala. Čini mi se od lanik u ova doba – još sa tarace uze Marica da viče kad viđe gošču da se s punim rukama od kapije primiče kući.

– Bolje ve našla. Ajd, prifati ovu torbicu. Donijela sam ti slanija srdela sa kotorske pjace. Dolazio je Niko prošle neđelje, donio je cijelu kacu. Ove su iz Mua. Nema boljih, a znam da ih voliš – Anđin glas je nekako odskaka od Maričinog. Reklo bi se da je Bokeljka.

– Fala ti, moja Anđe. Nijesi trebala. Kako ti je brat? Je li i dalje po moru? – preuze Marica torbicu.

– Dobro je, Bogu fala. Ostavio se plovidbe. Veli da mu godine više ne daju da se seka po moru. Bio mu je i vakat da počine od te rabote.

– A što ti čini Olga? Misli li se udavat?

– Oće, isto ka i ta tvoja – Anđe ka da se posprdnu Marici.

– Neće ona skoro na glavu vela stavljat, ja ti jemac. Ma kogođ oće. Ne mogu više lomiti glavu kad će i oće li joj se javiti đuvegija iz Jamerike. Eto je po cijeli dan broji lađe po moru i gleda kad će koja obrnut na ovu bandu.

– Ajde, Anđe moja, uljegni u kuću da malo počineš. Saću nam pristavit bijelu kafu.

Čuli su se koraci preko tarace i glasovi utihnuše.

Velika séde na ćošak kreveta. Prevuče ovlaš šakom preko ona dva plava pauna i prije no je spuštila glavu na kušin, oči počеше da joj se sklapaju od umora. Obuze je neka tmina bez snova, preplavi joj tijelo i zamrači misli. Odjednom se prenu iz prvoga sna. Dugačko platno bežikastog brokata motalo joj se poput zmije oko tijela. Vele skoči. Više nije mogla oka trenut.

POVRATNICA

Te predratne godine brzo prodoše. Nanizale su se jedna na drugu i nijedna ni po čemu ne odskoči od one prije. Svaka ista, skoro ka jedna. Vazda tako bude kad se čeljade ne makne niđe dalje kuće i u istu rabotu provede svaki božji dan. Veliku ostaviše u službu. Nijesu imali nikakve zamjerke na nju. Nije mnogo zborila i u svemu je bila hitra i stizala da oposli i preko onoga što se od nje traži. Marici se dopadala njezina poslušnost i što je sve bez ijedne riječi prigovora završavala. Nije joj trebalo reć što da učini. Sve je viđela i pratila ka da je njezina kuća. Malo koja sluškinja prije Velike je bila tako po Maričinoj mjeri.

Bilo je to ono prevrtljivo vrijeme kad se u čovjeka preko noći uvuče neki nemir i strijepnja. Sve sluti na zlo jer dobro i kad dođe, ono ne može dugo trajat a da ga nešto ne pomuti. Čeljade se pritaji i počne manje da se kreće. Postane oprezno i dobro odmjerava što i pred kim zbori. Jedina mu je tada siguracija kad je među svoja četiri zida. Mada se i tu povazdan pričinjavaju nekave načuljene uši što samo vrebaju pogrešnu riječ ne bi li je đe dalje prosočili.

Velika je više predošćala da će se desiti nešto grdno no što je o tome nešto znavala. Viđela je to po zabrinutim licima i po